

OULUN YLIOPISTO
UNIVERSITY of OULU

MARJOMAA FIIA JA PETÄJÄKANGAS ESSI
KUVAT KUOLEMAA JA SURUA KÄSITTELEVISSÄ LASTEN
KUVAKIRJOISSA

Kasvatustieteen kandidaatintyö
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Varhaiskasvatuksen koulutus
2016

Kasvatustieteiden tiedekunta
Faculty of Education

Tiivistelmä opinnäytetyöstä
Thesis abstract

Varhaiskasvatuksen koulutus		Tekijä/Author Marjomaa Fiia & Petäjäkangas Essi	
Työn nimi/Title of thesis Kuvat kuolemaa ja surua käsittelevissä lasten kuvakirjoissa			
Pääaine/Major subject Kasvatustiede	Työn laji/Type of thesis Kandidaatintyö	Aika/Year Toukokuu/2016	Sivumäärä/No. of pages 32
Tiivistelmä/Abstract <p>Tämän tutkimuksen tarkoitus on selvittää, millä keinoilla lasten kuvakirjojen kuvat ilmaisevat kuolemaa ja surua. Kuolema mielletään usein arkaluontoiseksi aiheeksi, jota vanhempien ja opettajien on vaikea käsitellä lasten kanssa. Siitä on kuitenkin olemassa useita lapsille suunnattuja kuvakirjoja, joita on helppo käyttää apuna kuoleman käsittelemisessä. Olemme rajanneet tutkimuksemme koskemaan vain kuvia, sillä kuvakirjan teksti nähdään usein tärkeämmässä roolissa tarinan kannalta. Haluamme herätellä lukijoita kiinnittämään enemmän huomiota myös kuvakirjan kuviin, jotka voivat kertoa tarinaa myös itsenäisesti. Olemme huomanneet, että lapset selailevat kuvakirjoja myös itsekseen, jolloin he lukevat kirjasta vain kuvia luoden mielikuvaa tarinasta.</p> <p>Kyseessä on teoreettinen tutkimus, jossa on mukana empiirinen osio. Tutkimuksen viitekehyksessä olemme määritelleet kuvaa, kuvakirjaa ja visuaalista lukutaitoa eri teoreetikkojen kautta. Kuva on kaikille tuttu ilmiö, jolla on oma tekstistä eroava tapansa ilmaista asioita. Kuvakirjan lukijan on tärkeä ymmärtää kuvan visuaalisia viestejä, mikä tapahtuu visuaalinen lukutaidon kautta. Tutkimuksen empiirisessä osiossa tutkimme Marjo Räsäsen semioottisen kuva-analyysin keinoin kolmea kuolemaa ja surua ilmaisevaa lasten kuvakirjojen kuvaa.</p> <p>Analyysistä nousi esiin kolme selkeää keinoa, joilla kuva ilmaisee kuolemaa ja surua: symbolit, värit sekä kirjan henkilöiden ja muiden olentojen kehonkieli. Lisäksi löysimme joukon muita keinoja, jotka omalta osaltaan muokkaavat kuvan sanomaa ja tunnelmaa. Tuloksia pohtiessamme nostimme esiin myös näkökulman, että kuvalla on aina lähettäjä ja vastaanottaja. Kuvittajalla ja lukijalla on omat henkilökohtaiset kokemusmaailmansa, joiden kautta he tekevät ja tulkitsevat kuvia.</p> <p>Tutkimus tuo esille sen, että kuvakirjojen kuvat ovat monimerkityksellisiä ja niiden eteen on tehty paljon työtä. Kuvittaja on käyttänyt apunaan monia tarkkaan harkittuja keinoja, joiden avulla hän välittää tunteita kuvan katsojalle. Kuvien merkitystä kuvakirjojen valinnassa lapsille tulisi korostaa. Jo kolme kuvaa tarkastelemalla käy ilmi, että kuoleman kaltaisia rankkoja teemoja on kuvitettu ajatuksella huomioiden lapsi kuvan tulkitsijana.</p>			
Asiasanat/Keywords kuvakirja, visuaalinen lukutaito, semiotiikka, kuva-analyysi			

Sisältö

Johdanto	1
1 Kuva	3
1.1 Kuvan tehtävät	4
1.2 Semiotiikka	5
2 Kuvakirja	9
2.1 Kuvakirjan tehtävät.....	10
2.2 Kuvat lastenkirjoissa	11
3 Visuaalinen lukutaito	13
3.1 Kuvaa on hyvä osata lukea	13
3.2 Lapsi kuvan tulkitsejana	15
4 Tutkimuskysymykset	17
5 Kuvien tulkinta	19
5.1 Aineisto	19
5.2 Mentelmä	20
6 Tulokset	24
6.1 Symbolit.....	24
6.2 Värit	25
6.3 Henkilöiden ja muiden olentojen kehonkieli	26
6.4 Muut keinot.....	27
6.5 Kuvittaja ja lukija.....	28
7 Pohdinta	30
Lähteet	33

Johdanto

Tutkimuksemme käsittelee kuolemaa ja surua kuvaavia lasten kuvakirjojen kuvia. Olemme kiinnostuneita siitä, millä tavoin kuolemaa ja surua voidaan ilmaista kuvan avulla. Rajaamme tarkastelun erityisesti kuvitukseen ja kuvan analysointiin jättäen tekstin hyvin vähälle huomiolle.

Valitsimme kyseisen aiheen, koska olemme molemmat kiinnostuneita saduista ja kuvakirjoista ja halusimme ne aiheeksi kandidaatin tutkielmaamme. Pohjalla on innostus ja halu hyödyntää satuja tulevassa työssämme lastentarhanopettajina. Sen lisäksi, että sadut ja kuvakirjat ovat hauska viihdyke, ne ovat myös monin tavoin opettavaisia ja lisäävät lasten mielikuvitusta sekä luovuutta. Opintojemme edetessä olemme kiinnostuneet entistä enemmän myös siitä, miten kuvakirjoja voi käyttää apuna lasten käydessä läpi vaikeita elämäntilanteita ja tunteita. Saimme idean tarkastella tutkimuksessamme erityisesti kuvia sivuaineemme innoittamana. Lisäksi huomasimme, että vaikka aihetta on tutkittu aiemminkin, pääpaino on ollut lähinnä tarinan ja tekstin tarkastelulla. Tämän vuoksi haluamme kiinnittää huomiomme ensisijaisesti kuviin, jotka ovatkin yleensä ensimmäinen asia, jonka lapsi huomaa kirjan avatessaan.

Lapset kohtaavat kuolemaa eri tavoin. Monilla tulee vastaan tilanteita, että joku läheisistä kuten mummo, ystävä tai vaikka lemmikki kuolee. Lapsen surulla on myös monia ilmenemistapoja, joihin aikuisen olisi tärkeää osata reagoida oikealla tavalla. (Wiseman, 2012, 2.) Läheisen tai tutun kuolema on aina rankka kokemus ja aikuisen voi olla vaikea löytää lohduttavia sanoja ja auttaa lasta surun läpikäymisessä. Lisäksi vanhempi kamppailee usein itsekin surun kanssa, jos kyseessä on hänelle läheisen ihmisen kuolema. Kirjallisuuden käytön on havaittu olevan tehokas metodi surun työstämisessä (Wiseman, 2012, 3). Vanhemmat voivat käsitellä aiheeseen liittyvää satua lapsen kanssa ja antaa tarinan ohjastaa häntä tunteidensa käsittelyssä. Läheisen kuolemaa seuraavaa surua on tärkeää työstää myös päiväkodissa, minkä vuoksi valitsimmekin juuri kuoleman teeman tutkimuksemme aiheeksi. Se on yksi suurimmista mullistuksista, joita lapsen elämässä voi sattua.

Sen lisäksi, että tutkimuksen tavoitteena on löytää kuvassa käytettyjä keinoja kuoleman ja surun kuvaamiseen, sen teossa on meille henkilökohtaisia tavoitteita. Haluamme oppia hyödyntämään kuvakirjoja monipuolisemmin. Kuoleman teema toimii esimerkkinä, sillä

kirjoja käytetään paljon erilaisissa tilanteissa. Kuolema on kuitenkin ehkä yksi haastavimmista ja tunteita herättävimmistä tapauksista, minkä vuoksi valitsimme sen tarkastelun kohteeksi. Haluamme myös oppia ymmärtämään kuvaa ja sen keinoja paremmin. Tekstistä on ollut enemmän tietoa saatavilla opiskelujemme aikana ja kuva on jäänyt vähemmälle huomiolle. Kuva on kuitenkin mielestämme yhtä tärkeä elementti kuvakirjassa kuin teksti ja kirjasta riippuen joskus jopa tärkeämpikin.

Tutkimuksessa tulemmekin tarkastelemaan kuvaa ja sen tehtäviä huomioiden kuvan semioottisen luonteen. Semiotiikan tarkastelu on olennaista myös sen vuoksi, että käytämme kuvien tulkinnassa semioottista kuva-analyysiä. Lisäksi määrittelemme kuvakirjaa ja sen tehtäviä sekä pohdimme hieman kuvia lasten kuvakirjoissa. Kerromme myös visuaalisesta lukutaidosta ja tarkastelemme lasta kuvan tulkitsijana. Empiirisessä osiossa analysoimme kolmea kuvakirjaa, joista olemme valinneet mielestämme keskeisimmät kuolemaa ja surua käsittelevät kuvat. Tarkastelussa on siis yhteensä kolme kuvaa.

1 Kuva

Tässä kappaleessa määrittelemme kuvaa ja sen suhdetta tekstiin sekä kerromme, mitkä ovat kuvan tehtävät. Lisäksi tuomme esiin semiotiikan määritelmiä ja samalla pohdimme semiotiikkaan läheisesti liittyvien symbolien luonnetta.

Kuva on käsitteenä hyvin monimerkityksinen. Verbaalisessa kielessä se voi tarkoittaa tekstin synnyttämää mielikuvaa, kun taas visuaalisuudesta puhuttaessa se tarkoittaa kaikkea sitä, mitä havaitsemme silmin. Representaatiot ovat jollakin välineellä tehtyjä kuvallisia esityksiä. (Brusila, 2003, 9.) Tässä tutkimuksessa tarkoitamme kuvista puhuttaessa juuri representaatioita, koska olemme kiinnostuneet erityisesti kuvakirjojen kuvista.

Jokaiselle on varmasti tuttu ilmiö kuva katseen vangitsijana – esimerkiksi lehdestä tai kirjasta usein silmäillään vain kuvat. Kuvat ja muut visuaaliset viestimet itse asiassa vaikuttavat suuresti maailmankuvaamme. Joitakin asioita olemme nähneet vain kuvien kautta ja joitakin ei edes voi esittää muilla tavoilla. Esimerkiksi maapalloa ja maailmankarttaa olisi mahdoton kuvailla sanallisesti kovinkaan kattavasti. Samoin kuvittelemme tietävämmä kaiken suositusta matkakohteesta, vaikka olemme nähneet sen vain matkaesitteessä. Näkökykyä pidetään informaation lähteen kannalta tärkeimpänä aistina. Omin silmin näkeminen merkitsee tietämistä ja varmuutta. Voidaan myös puhua kokemisesta, sillä näkijä on kokija eikä se, joka kuuntelee asian kerrottuna. Näkökyky yhdistää älyn ja elämyksen, järjen ja tunteen, mutta silti kuva on perinteisesti koettu alempiarvoisena tekstiin verrattuna. Olemme unohtaneet, että kuva on ollut olemassa huomattavasti kauemmin kuin kirjoitettu teksti ja tekstikin on itse asiassa vain sarja hyvin abstrakteja kuvia. (Hietala, 1993, 9, 12 ja 22.)

Kuvakirjoissa kuvalla ja tekstillä on aivan erityinen suhde. Kuvakirja ei toimi, jos jompikumpi elementeistä puuttuu. Vaikka teksti nähdään usein ylempiarvoisena, kuvia ei voi väheksyä ja onkin tärkeää kiinnittää huomio niihin kirjaa lukiessa. Kuvat auttavat merkittävästi kirjan käsittelemien teemojen ymmärtämisessä. (Wiseman, 2013, 4.) Kuvien sisäinen rakenne ja niiden tapa välittää merkityksiä on hyvin erilainen tekstiin verrattuna. Nelson Goodman on huomannut, että kuvilla ei ole yhtä tiukkaa rakennetta kuin tekstillä ja kielellä, vaan se on vapaampaa ja muuttuvampaa. Yhden kuvan voidaan katsoa tarkoittavan monia eri asioita ja katsojasta riippuen se saa monia eri tulkintoja ja

merkityksiä. (Kotkavirta, 2009, 43-44.) Koska kuva on tulkinnanvaraisempi kuin kieli, se tarvitsee usein tekstin tuekseen saavuttaakseen yksiselitteisyyden. (Hatva, 1993, 29). Kuvan ja tekstin erilaisuuden vuoksi niitä on myös luettava eri tavalla. Siinä missä tekstiä tarkastellaan lineaarisesti etenevästi, kuvaa katsotaan synkronisesti eli yhtäjaksoisesti. Kuvalla ei tekstin tavoin ole alkua ja loppua. (Brusila, 2003, 9.)

Voidaan kuitenkin sanoa, että “katsomme kuvia, emmekä niinkään lue niitä” (Kotkavirta, 2009, 50). Kiinnittäessä huomiomme siihen, mitä kuvissa näemme ja yrittäessämme muuttaa kuvia sanoiksi tavallaan epäonnistumme. Kuvien synnyttämät merkitykset eivät välttämättä ole lainkaan tietoisia ja kuva myös sisältää enemmän sanoja, kuin mitä voimme sanoin kertoa. Kuvien aiheuttamien mielikuvien ja affektien kääntäminen sanoiksi on lähes mahdotonta. (Kotkavirta, 2009, 50.)

Elämme nykyään kuvien ympäröivässä maailmassa kiinnittämättä niihin sen tarkemmin huomiota. Kuvien ei enää katsota esittävän todellisuutta sellaisenaan, vaan ne ymmärretään fiktioksi - tai ainakin näin voisi luulla. Todellisuudessa perinteiset asenteet kuvia kohtaan ovat vielä merkittävässä asemassa. Valtavassa kuvien tulvassa on tärkeää osata ymmärtää niitä. (Kotkavirta, 2009, 42.)

1.1 Kuvan tehtävät

Näköaistin avulla saatava tieto on tärkeässä osassa merkitysten muotoutumisessa. Näin ollen kuvalle voidaan ajatella oma rooli välittää todellisia havaintoja, mutta myös useita muita tehtäviä, joilla voidaan välittää viestiä. Kuvasta ensimmäiseksi huomaamme voimakkaat ärsykkeet. Voimme näin ollen kiinnittää huomiomme esimerkiksi kuvan esteettisyyteen. Sisällöllisenä funktiona kuva taas voi auttaa ymmärtämään tekstiä, sekä rikastuttaa sitä. Myös sellaiset asiat, joita ei voida lausua ääneen, voidaan ilmaista kuvan avulla. Jagozinska määrittelee kuvalle neljä perustehtävää. Kuva rikastuttaa havaintoja, ohjaa niitä, organisoii verbaalista materiaalia ja myös helpottaa verbaalisen materiaalin ymmärtämistä. (Hatva, 1993, 47 ja 49.)

Siihen mitä ihminen näkee ja huomioi, vaikuttaa suuresti tarkkaavaisuus ja kiinnostus. Kiinnostusta voidaan tarkastella sekä sisällöllisten että ulkoisten tekijöiden kautta. Juoni pitää yllä sisällöllistä kiinnostavuutta eli sitä, mitä kuvassa tapahtuu. Kuvan muodolliset

tekijät, kuten esimerkiksi sommittelu, kirkkaat värit ja huomion arvo puolestaan pitävät yllä ulkoista kiinnostavuutta. (Hatva, 1993, 51.)

1.2 Semiotiikka

Useat teoreetikot ovat määritelleet semiotiikkaa painottaen sitä hieman eri näkökulmista. Olemme koonneet yleisimpiä löytämiämme semiotiikan määritelmiä aloittaen Räsänen määritelmästä, sillä käytämme mukaillen hänen semioottista kuva-analyysiään kuvia tarkastellessamme.

Semiotiikka on tiede, joka keskittyy tarkastelemaan kuvan yksityiskohtia ja kielioppia, joiden kautta se pyrkii paljastamaan kuvan syvemmät merkitykset. Se näkee kuvan olevan koodattua kieltä, joka koostuu syntaktisista ja semanttisista tekijöistä. Syntaksilla tarkoitetaan kuvan peruselementtejä ja semantiikalla kuvan ilmisisältöjen eli denotaatioiden suhdetta sivu- ja piilomerkityksiin eli konnotaatioihin. Semiotiikka on kiinnostunut tutkimaan kuvien suhdetta muihin informaation välittäjiin. (Räsänen, 2008, 167–168.)

Seppänen määrittelee semiotiikan tieteenksi, joka tutkii merkkejä kuten kuvia ja kirjoitusta merkityksen muodostumisen näkökulmasta (Seppänen, 2006, 175). Merkkien katsotaan kuuluvan semiotiikan tutkimusalaan. Kuitenkin merkki on aina osa laajempaa kokonaisuutta ja semiotiikan tutkimuskohteena voidaan katsoa olevan toiminta eli semiosis. Sveitsiläinen Ferdinand de Saussure on kehittänyt ajatuksensa semiologiasta, jossa olisi tarkoitus tutkia merkkien elämää osana sosiaalista maailmaa. Amerikkalaisen Charles Sanders Peircen näkemys semiotiikasta taas on monitahoinen, korostaen merkkijärjestelmiä sekä merkkien toimintaa määritteleviä lainalaisuuksia. (Veivo & Huttunen, 1999, 16-17.)

Nykyään yhdeksi laaja-alaisimmista semiotiikan määritelmistä voidaan katsoa Eero Tarastin määritelmää, jonka mukaan semiotiikka on “merkkejä ja merkkijärjestelmiä sekä niiden tuottamista ja käyttöä tarkasteleva tiede“ (Veivo & Huttunen, 1999, 18). Määritelmässä nousee esiin semiotiikan laajuus, jossa tarkastelu ei rajoitu ainoastaan yksittäisiin merkkeihin ja merkkijärjestelmiin. Määritelmässä on mukana toiminta, jossa merkkijärjestelmien sääntöjen, periaatteiden ja käytäntöjen ohella huomiota saa myös mielen toiminta. Näin ollen ollaan ikään kuin kanssakäymisissä merkkien kanssa ja niiden

välityksellä. Semiotiikan voidaan katsoa Tarastin mukaan tutkivan merkkien käyttöön tarvittavia älyllisiä prosesseja. Toisaalta merkkien ja merkkijärjestelmien vaikutus ajatteluun ja tunteisiin on semiotiikan tutkimusala. Ruotsalainen Göran Sonesson näkee semiotiikan olevan empiiristä, havaintoihin perustuvaa tiedettä, joka tutkii merkkien toiminnan säännönmukaisia ja toistuvia piirteitä. Näin ollen merkki tulee suhteuttaa johonkin toistuvuutta luovaan tekijään, kuten merkkijärjestelmään, jotta merkin toimintaa voitaisiin ymmärtää. Semiotiikassa tutkimuskohdetta tarkastellaan ulkopuolisesta asemasta käsin, vaikka ulkopuolisuuden saavuttaminen onkin vaikeaa. (Veivo & Huttunen, 1999, 18-19.)

Sveitsiläisen Ferdinand de Saussuren kielellisen strukturalistisen merkkiteorian (1900-luvulla) mukaan merkki koostuu kahdesta osasta: ilmaisu ja tarkoite. Esimerkiksi kirjoitettu kuvio paperilla on ilmaisu ja käsite, johon taas viitataan on tarkoite. Näiden suhde on usein kuitenkin mielivaltaisen, sillä esimerkiksi merkki "tie" viittaa kulkuväylään, koska suomalaiset ovat sen näin sopineet, mutta englantia puhuvat puolestaan tulkitsevat sen solmioksi tai sitomiseksi. Samaa teoriaa voidaan soveltaa myös kuviin. Kuvassa ilmaisu on kaikki ne ärsykkeet, jota silmälle tarjoutuu, kuten viivat, värit ja hahmot. Tarkoite puolestaan on se, mitä kuva esittää. Myös kuvallinen merkki on sopimuksenvarainen, sillä kuvat ymmärretään eri kulttuureissa eri tavoin. Samassa kulttuurissa eläville ja samaa kieltä puhuville keskinäinen verbaalinen ja visuaalinen kommunikointi näyttäisikin olevan suhteellisen yksinkertaista ja ongelmatonta. Kaikki ymmärtävät toisiaan, kun merkkien merkitykset on sovittu ja ne ovat vakiintuneet käytössä. Pidemmälle ajatella voidaan kuitenkin huomata, että tien käsite tai kuva voi tuottaa eri ihmisille erilaisia sivumerkityksiä. Toiselle tie tuo mieleen lenkkipolun ja toiselle koulutien. (Hietala, 1993, 31-32.)

Tätä de Saussuren merkkiteoriaa onkin täydennetty tanskalaisen Louis Hjelmslevin denotaatio-konnotaatio -erottelulla. Hänen mukaansa denotatiivinen merkitys on kirjaimellinen. Se on kaikille samaa kieltä puhuville ymmärrettävä kuten jo aiemmin mainittu tien käsite. Konnotaatioita puolestaan ovat kaikki sivumerkitykset, jotka voivat olla henkilökohtaisia tai asiayhteyden aikaansaamia. Esimerkiksi satamanäkymästä puhuttaessa voidaan luetella sen tuttuja elementtejä kuten laiva ja laituri. Nämä kuuluvat kuvan denotatiiviseen merkitykseen eli siihen, mitä kuva esittää. Konnotaatioita ovat esimerkiksi ahdistavuus ja pessimismi, jotka syntyvät mahdollisesti öisestä valaistuksesta, kontrasteista tai vaikkapa katsojan henkilökohtaisista muistoista ja assosiaatioista. Kuvan

merkitys voi olla siis hyvinkin subjektiivinen. Vaikka näemme denotatiivisella tasolla saman kuvan, muokkaavat konnotaatiot sitä jokaisen yksilön kohdalla. (Hietala, 1993, 32.)

Peircean ajatteluun pohjautuva ikonisuuden käsite taas jakaa merkit kolmeen luokkaan: ikonit, indeksit ja symbolit. Ikonit ovat objektin (kuvaamansa kohteen) kaltaisia merkkejä, jotka katsoja tunnistaa helposti. Esimerkiksi ääriiviipiirros kissasta on kissan ikoni. (Hatva, 1993, 30.) Ikonilla tulisi olla ainakin joitakin samoja ominaisuuksia kuin kohteellaan. On kuitenkin kiistelty siitä, voiko piirroksella tai edes valokuvalla olla todellisuudessa yhtään kohteensa ominaisuutta, sillä joidenkin mielestä kuva muuttaa kolmiulotteisen kohteen aina kaksiulotteiseksi. (Seppänen, 2006, 179-180.) Indeksi puolestaan ei suoranaisesti ole objektin kaltainen, mutta vihjeiden avulla sen voi päätellä liittyvän siihen. Esimerkiksi kissan tassun jäljet ovat indeksi kissalle. Symbolin merkitystä ei voi päätellä suoraan katsomalla, vaan se on aina sovittu. Vaikka rasti voisi olla kissan symboli, jos näin olisi yhteisesti sovittu. Edellä kuvattu jaottelu on vain yksi tapa jakaa merkin kantajia eikä se aina ole näin suoraviivaista. Yksi merkinkantaja voi sisältää viitteitä kaikista merkkien luokista. (Hatva, 1993, 30.) Merkki voi olla lisäksi motivoitu tai motivoimaton. Merkki on sitä motivoituneempi, mitä enemmän se muistuttaa kohdettaan. Tällöin esimerkiksi valokuva jäniksestä on motivoituneempi kuin sana jänis, sillä sana ei ulkoisesti muistuta jänistä. (Seppänen, 2006, 180.)

Merkin ja symbolin välinen ero voi olla välillä epäselvä, siksi määrittelemme ne lyhyesti seuraavaksi. Merkki voi olla kirjoitettua tai kuvallista kieltä. Niiden sisältämä yksinkertainen viesti on hetkellinen ja välitön. Kuvaa tai merkkiä, joka edustaa laajempaa käsitettä tai ajatusta kutsutaan symboliksi. Elämämme rikastuu, kun käytämme sekä tunnistamme eri symboleita. Tietoisuutemme lisääntyy ja voimme elää sopusointuisemmin. Kuvia voimme tulkita taiteen symboliikan avulla. Eri aikakausien teokset voivat sisältää aikansa piilomerkityksiä, joita voi olla nykyään vaikea ymmärtää. Myös kaunokirjallisuus ja unet voivat sisältää symboliikkaa, jota voidaan tarkastella. (Häkkinen & Ruuhinen, 2009, 6-10.)

Symboli on lainasana, joka tarkoittaa vertauskuvaa. Tietosanakirja sanoo sen olevan “merkki, tunnusmerkki, sovittu merkintä, vertauskuva, jonkin asian olennaisia piirteitä esittävä tai kuvaava tai sellaiseksi käytetty kuva, esine tai henkilö”. Carl Gustav Jungin mielestä sana tai kuva, joka sisältää enemmän kuin ensinäkemä kertoo, on symboli. Se voi muistuttaa ulkoisesti sitä, mitä se symboloi, tai olla sille jopa täysin vastakohta. Symbolit

ovat kehittyneet pitkällä aikavälillä ja saaneet yleisesti hyväksytyjä merkityksiä, mutta uusia symboleita kehitetään alati. (Lempiäinen, 2002, 17-18.)

Symbolilla voidaan katsoa olevan syväallinen viittaus johonkin yleismaalliseen totuuteen. Kukka esimerkiksi edustaa uudelleen syntymistä ja uutta elämää. Elämästä voidaan katsoa tulevan rikkaampaa ja merkityksellisempää, kun sitä tarkastellaan symbolien kautta. Symbolit ovat liittyneet aikojen alusta asti hedelmällisyyteen, kosmokseen, uudistukseen ja kuolemaan. Psykoanalyttinen teoria siirtääkin tarkastelun yksilön psyykkeeseen ja psykologisiin tarpeisiin, esimerkiksi sisäisen epävarmuuden symbolina voidaan nähdä synkkä varjo. Muinaisista arkkityyppisistä symboleista suurin osa liittyy maailmankaikkeuteen ja suhteeseemme siihen. Jotkut symbolit taas voivat olla yleismaallisia, kuten ympyrä, joka symboloi syntymää, uudelleensyntymää ja vuodenaikojen vaihtelua. Mielenkiintoista on se, kuinka eri puolilla maailmaa symbolit esiintyvät samankaltaisina. Ovatko ne kenties kummunneet alitajunnaisista vieteistä vai eri maiden välisestä ajatustenvaihdosta? Kun muinaiset ihmiset matkustivat, levisivät tavaroiden ja tietojen lisäksi myös symbolit. Symboli juurtui uuteen ympäristöönsä, vaikka sen synnyinseutu oli kaukana. (Häkkinen & Ruuhinen, 2009, 6-8.)

Osa symboleista pysyy ajan saatossa muuttumattomina, mutta myös uusiakin syntyy. Voimme kulkea elämämme näkemättä rikasta kuvastoamme ympärillämme tai voimme avata silmämme näkemään nämä syvemmät totuudet, sillä symbolit ympäröivät meitä kaikkialla. Ne tuovat tuoreen näkökulman elämään ja auttavat meitä ymmärtämään paremmin myös itseämme. (Häkkinen & Ruuhinen, 2009, 11.)

2 Kuvakirja

Tämä luku käsittelee kuvakirjaa ja kuvakirjan tehtäviä. Kokoamme eri teoreetikoiden määritelmiä ja jaotteluja kuvakirjaa koskien sekä tarkennamme, mihin eri päämääriin kuvakirjat pyrkivät. Lisäksi nostamme kuvat lasten kuvakirjoissa omaksi teemakseen.

Kuvakirjalla on useita määritelmiä ja Elisse Heinimaa on koonnut artikkeliinsa näistä muutaman. Yleisimmillään kuvakirjan voi määritellä kaunokirjalliseksi teokseksi, joka kertoo kuvien ja tekstin avulla tarinan. Toisaalta kuvakirjan voi myös jakaa useaan eri ryhmään kuten kaksi seuraavaa määritelmää tekee. Torben Gregersenin määritelmässä kuvakirja jaetaan katselukirjoihin, kuvakertomuksiin, kuvakirjoihin ja kuvitettuihin lastenkirjoihin. Tätä jaottelua on suosittu Skandinaviassa, mutta sen huono puoli on siinä, että termi “kuvakirja” on sekä ylä- että alakäsite. Ulla Rhedin taas jakaa kuvakirjat kolmeen luokkaan; eppisiin kuvakirjoihin, joissa kuva selventää tekstiä ja tärkeitä kohtia, laajennettuihin kuvakirjoihin, joissa kuvalla kerrotaan jotain enemmän kuin tekstissä sekä alkuperäisiin kuvakirjoihin, joissa kuva ja teksti toimivat kiinteässä vuorovaikutuksessa keskenään. (Heinimaa, 2001, 142-143.)

Mikkonen ei näe selvää eroa kuvitetun kirjan, kirjan kuvituksen ja kuvakirjan välillä. Kuvakirja kuitenkin voidaan käsittää teokseksi, joka sisältää paljon kuvia ja jossa kuvilla on sisällöllisesti sekä laadullisesti tärkeä tehtävä. Helposti käy niin, että kuvakirjaksi mielletään kirja, jossa on ainakin yksi kuva joka aukeamalla. On kuitenkin tapauskohtaista, milloin puhutaan kuvakirjasta ja milloin ainoastaan kirjan kuvituksesta, kun tarkastellaan kuvien määrää kirjassa. On hankalaa vetää raja siihen, milloin kuvituksesta tulee niin hallitseva, että kirja voidaan katsoa kuvakirjaksi. (Mikkonen, 2005, 330.)

Bengtsson tarkastelee kuvakirjaa erottaen sen aikuisten kirjoista. Hänen mukaansa lastenkirja eroaa aikuisten kirjoista monin tavoin. Lastenkirja sisällöllisesti ja tekstiin liittyen puhuttelee eri tasoilla sekä aikuista että lasta, tai on pelkästään lapsi lukijalle ja/tai -kuulijalle. Lastenkirjan erilaisuus aikuisten kirjaan ilmenee erityisesti materiaalivalinnoissa, graafisessa suunnittelussa ja kirjan muotoilussa. (Bengtsson, 2002, 25.)

Heinimaan sanoja lainaten “kuvakirja on myös taideteos, joka heijastaa aikaansa”. Kuvakirja ei enää ole vain lapselle suunnattu, vaan yhä useammat teokset vetoavat sekä

lapsiin että aikuisiin. Myös kuvan merkitys on kasvanut. Kuvakirjojen kerronta nojaa aikaista enemmän tekstin ja kuvan vuoropuheluun. Tämän vuoksi myös tutkimuksissa tulisi kiinnittää huomio kuviin. (Heinimaa, 2001, 143-144.) Kuva ei voi suoraan toistaa, mitä teksti sanoo, vaikka sen voidaankin katsoa olevan tekstille alisteinen. Kuva antaa lisän kielelliseen elementtiin antaen esimerkiksi visuaalisen muodon kerrotuille asioille. Kuvitetun kirjan kuvalla, joka on sidottu tekstiin voidaan nähdä myös omaehtoinen tehtävänsä. Kuvitus tekee tekstistä jollain tapaa helpommin seurattavaa, lisäten tekstiin visuaalista ymmärrettävyyttä. Kuvitus myös kommentoi tekstiä sekä kääntää tekstin toiseen esitysmuotoon asettaen näin tulkinnallisen viihtekehysesä tekstin päälle. (Mikkonen, 2005, 330.)

2.1 Kuvakirjan tehtävät

Kuvakirjalla on useita eri tehtäviä ja ehkä yksi sen tunnetuimmista tehtävistä on opettaminen. Vanhimpien lastenkirjojen tarkoitus ei ollut viihdyttää, vaan pelkästään opettaa. Myös tämän päivän kuvakirjat ovat opettavaisia, mutta opetukset on piilotettu vähemmän ilmeisesti tarinan ja kuvien sekaan. Kuvakirjat opettavat lukuisista eri asioista aina ystävien ja perheen tärkeydestä luonnonilmiöihin. Lähes jokaisesta lasten kuvakirjasta on löydettävissä jokin opetus, mutta lisäksi lapsille tehdään paljon tietokirjoja, jotka pyrkivät opettamaan tietystä aiheesta. (Heinimaa, 2001, 144-146.)

Katselukirja on pienen lapsen ensimmäinen tietokirja. Sen tarkoitus on auttaa tunnistamaan ja nimeämään lapsen jokapäiväiseen elämään kuuluvia esineitä. Toisin sanoen katselukirjat herättelevät lapsen symbolifunktiota eli auttavat lasta huomaamaan puhutun sanan, kuvan ja konkreettisen esineen välisen yhteyden. Katselukirjan tärkeimpiä ominaisuuksia ovat selkeät ja havainnolliset kuvat. (Heinimaa, 2001, 146-147.) Hieman isommille lapsille suunnattuja tietokirjoja löytyy lukuisista eri aiheista ja niitä on myös monen tasoisia. Tietokirjoja on kritisoitu siitä, että ne opettavat vain yksityiskohtia kokonaisuuksien sijaan ja käsittelevät usein kummallisuuksia. Silti löytyy paljon laadukkaitakin tietokirjoja. Yksi tunnetuimmista suomalaisista tietokirjasarjoista on Mauri Kunnaksen Koiramäki-sarja, jossa kerrotaan elämästä Suomessa 1800-luvulla. (Heinimaa, 2001, 149-151.)

Opettamisen lisäksi kuvakirjan tehtävänä on jo pitkään ollut lasten huvittaminen ja tunteiden käsittely. Kuvakirjat pyrkivät muun muassa liikuttamaan, naurattamaan ja jopa hieman pelottamaan lasta. Kuvakirjat antavat mahdollisuuden eläytyä hahmojen elämään ja

käsitellä omia tunteita turvallisella tavalla. Tarinoiden avulla lapset voivat käsitellä myös vaikeita ja ahdistavia asioita ja näistä aiheista on tehty useita kuvakirjoja. (Heinimaa, 2001, 152-155.) Myös Manifold kirjoittaa kuvakirjan emotionaalisen parantamisen vaikutuksesta. Kuvakirjalle on luonteenomaista luoda samankaltainen esteettinen kokemus lukijan kokemusten kanssa, jotta tämä voisi ymmärtää tapahtunutta paremmin. Kuvakirjan kuvat vetävät lukijoissa esiin tunteita, muistoja ja miellelyhtymiä kokemuksiinsa ja tarina saa lukijan mielikuvituksen työskentelemään selitysten ja tarkoitusten parissa. Kuvat ja kertomus yhdessä muodostavat ikään kuin työkalun, jonka avulla lapsi voi käsitellä kokemuksiaan ja esimerkiksi päästä yli surustaan. (Manifold, 2007, 20.) Aikuiset ovat kiistelleet pitkään siitä, mitkä aiheet ovat lapsille sopivia ja mitkä eivät. T.-B. Hägglund ja V. Hägglund kuitenkin ovat huomanneet kuinka esimerkiksi kuolemaa ja surua kuvaavat sadut edistävän lasten kehitystä. (Heinimaa, 2001, 152-155.)

Kuvakirja on myös tärkeä esteettisen elämyksen tuottaja lapselle. Se on lapsen ensimmäinen kosketus kuvataiteeseen ja kuvalliseen kieleen. Pienetkin lapset ymmärtävät monenlaisia kuvia ja niitä heille pitäisi myös tarjota. Kuvakirjan ei tarvitse sisältää vain konkreettisia kuvia ja hempeitä värejä, vaan myös abstraktit, vakavat ja synkemmän sävyiset kuvat käyvät. Tärkeintä on tarjota lapselle monipuolista katseltavaa. (Heinimaa, 2001, 155.) Lisäksi Heinimaa mainitsee kuvakirjan vuorovaikutuksellisen puolen. Lukuhetki tarjoaa yhteisen kokemuksen lapsen ja kasvattajan välille. Kirjojen tarkastelu yhdessä on tietenkin myös merkittävä kielen sekä tunne-elämän kehityksen kannalta. (Heinimaa, 2001, 161.)

2.2 Kuvat lastenkirjoissa

Kuvakirjojen katselu palvelee lapsen tunne-elämän kehitystä. Kuvien tutkiminen antaa lasten mielikuvituksen lentää ja edistää kuvallisen kielen omaksumista. Lapsi tutustuu kuvalliseen kieleen ja vierailee ikään kuin ensimmäistä kertaa taidegalleriassa. Kuvakirja toimii näin esteettisenä kasvattajana. Lapsi tutustuu muotoihin, väreihin ja viivoihin. Hän kokee kokonaisvaltaisen elämyksen, sillä kuvat vetoavat hänen aisteihin, eläytymiskykyyn ja havainnointikykyyn, tarjoten myös esteettisiä periaatteita ja arvoja. Kuvat vaikuttavat myös siihen, kuinka kauan lapsi viihtyy kirjan parissa itsekseen. Kuvitus voi hyvin toimia itsenäisesti viihdyttävänä elementtinä. Kuva voi siis kasvattaa, lohduttaa sekä lisätä

lukukokemuksen kiinnostavuutta. Se voi selventää tekstiä, mutta myös tarjota esteettisiä elämyksiä. (Ylimartimo & Brusila s. 20-21, 23 ja 27.)

Kaikki voi olla mahdollista kuvassa, jopa perspektiivillä leikittely. Lastenkirjan kuvitusta tutkiessa kirjasta voi löytää lintu- ja sammakkoperspektiivin tai perspektiivi voi olla esimerkiksi suoraan silmän tasalla. Kuva voi myös koostua sekaperspektiivistä vaihdellen kuvassa hyvin paljon, eikä vain yhdestä selkeästä perspektiivistä. Sama tilanne saatetaan esittää monesta eri näkökulmasta yhtä aikaa. Kuvittaja antaa katsojalle paljon enemmän tietoa kuvaympäristöstä esimerkiksi kuvatessaan maiseman realistisesti ja henkilöt vaikkapa ylhäältä käsin. (Oittinen, 2004, 72.)

Kuvakirjan kuvat koostavat yhdessä tarinan ja ovat usein täynnä liikettä. Gustaf Cavallius puhuu siitä kuinka kuvakirja sisältää viisi eri tavalla ilmenevää liikettä: pakoa ilmaiseva, hahmoon sidottu, kinesteettinen ja tapahtumapaikan tai perspektiivin vaihtelu. (Oittinen, 74-75.) Myös Rudolf Arnheimin mukaan kuvissa on nähtävissä kinesteettistä liikettä eli liikkumatonta liikettä. Tällaisessa tilanteessa katsoja täydentää pysyvän kuvan mielessään liikkuvaksi. (Oittinen, 2001, 149.)

3 Visuaalinen lukutaito

Tässä kappaleessa käsittelemme visuaalista lukutaitoa. Lähestymme aihetta usean eri määritelmän kautta saadaksemme laajemman näkökulman ilmiöön. Lisäksi pohdimme visuaalisen lukutaidon tarpeellisuutta kuvallisen viestin ymmärtämisen kannalta. Luvun lopussa siirrymme tarkastelemaan erityisesti lasta kuvan tulkitsijana, koska tutkimuksemme kohteena on lasten kuvakirjojen kuvat. Vaikka emme tutkimuksessa keskitykään tarkastelemaan sitä, miten lapset kuvan ymmärtävät, on tämä kuitenkin mielenkiintoista ottaa osaksi pohdintaa, koska kuvat ovat juuri heille suunnattuja.

3.1 Kuvaa on hyvä osata lukea

Visuaalista lukutaitoa hahmotetaan monista eri lähtökohdista käsin, esimerkiksi graaffikoilla, psykologeilla ja opettajilla on omia määritelmiään visuaalisesta lukutaidosta. Visuaalinen lukutaito voidaan nähdä olevan kykyä ymmärtää visuaalisten järjestysten kulttuurisia merkityksiä. Visuaalisella lukutaidolla voidaan nähdä myös olevan kaksi ulottuvuutta. Ensimmäiseksi visuaalinen lukutaito voidaan oppia luonnostaan, toisaalta taas vaatii paljon ponnistelua, että ymmärtää esimerkiksi sen, millä tavoin valokuva toimii kulttuurisena esityksenä sekä myös osana visuaalisia järjestyksiä. Valokuvan lukutaito on kuvanlukutaitoa, mikä taas on osa visuaalista lukutaitoa. (Seppänen, 2006, 15-16,140 ja 148-149.)

Visuaalista lukutaitoa voidaan pitää laajana käsitteenä, joka kattaa sisäänsä myös kuvallisen alueen. Se sisältää myös muun visuaalisen ympäristön kuten esimerkiksi arkkitehtuurin. Visuaalisella lukutaidolla viitataan lisäksi muuhun visuaalisessa kommunikaatiossa vaadittavaan lukutaitoon, vaikkakin usein sillä viitataan vain kuviin. Pedagoginen näkökulma herättää miettimään, että tarvitseeko meidän oppia sellainen visuaalinen lukutaito, jonka avulla selviämme ja suunnistaudumme kuvien hallitsemissa todellisuudessa. (Kupiainen, 2007, 39.)

Visuaalista lukutaitoa ja sen tärkeyttä nykymaailmassa voidaan tarkastella Paul Messarixen kokoaman neljän perusteen kautta, joista kaksi ensimmäistä perustetta hän hylkää ja loput kaksi hyväksyy. Ensimmäiseksi visuaalinen lukutaito on edellytys visuaalisen median ymmärtämiselle. Toiseksi se kehittää yleisesti kognitiivisia kykyjä. Kolmanneksi se auttaa vastustamaan visuaalista manipulaatioita ja neljänneksi se tuottaa

esteettistä ymmärrystä. Miettiessä ensimmäistä väitettä, kuva tai mediaesityskin ajatellaan kielen kaltaiseksi. Visuaalinen teksti järjestyy kielen tavoin jonkin säännön tai koodin varassa. Tarvitsemme siis kommunikoidaksemme tietyn kulttuurisen koodin hallintaa, kuten esimerkiksi liikennevaloissa tiedämme punaisen valon tarkoittavan “seis” eikä vaikkapa varattu. Koodit ovat Jonh Frisken mukaan sopimuksenvaraisia ja perustuvat niiden käyttäjien yhteiseen kulttuuritaustaan. Näin ollen koodien ja kulttuurin voidaan katsoa olevan dynaamisessa vuorovaikutuksessa. (Kupiainen, 2007, 39-40.)

Kaikki teoreetikot eivät ole kuitenkaan sitä mieltä, että kuva tarvitsee lukutaitoa ja on ikään kuin kieli. Messaris ajattelee, että kuvaa havainnoidaan kuin luonnollista esinettä ja näin ajateltuna kuva voidaan ymmärtää arkikokemuksen perusteella. Tämä on välitöntä havainnointia, johon ei tarvita lukutaitoa. On kuitenkin hyvä huomata, että Messaris puhuu pääasiassa fotorealistisesta kuvasta kuten valokuvasta. Hän ei myöskään tulkitse kuvaa koodiksi, vaikka valokuvassakin on useita koodiksi nimettyjä piirteitä. Kun siirrytään realistisesta kuvasta pelkistetymmän kuvan tarkasteluun, asia mutkistuu. Pelkistetty pilakuvamainen kuva ei esitä asioita suoraan fotorealistisesti, vaan sen voidaan katsoa olevan symboli. Visuaalisessa lukutaidossa perusedellytyksenä on kuitenkin se, että kuva tai muu visuaalinen objekti ymmärretään kommunikaatioksi. (Kupiainen, 2007, 40-43.)

Richard Sinatran määritelmän mukaan taas “visuaalinen lukutaito on aiemman visuaalisen kokemuksen jäsentämistä uusien visuaalisten viestien avulla merkityksen muodostamiseksi” (Seppänen, 2006, 142). Tässä määritelmässä kiinnitetään huomio kahteen asiaan. Ensimmäiseksi huomio kiinnittyy siihen, että visuaalisen lukutaidon katsotaan olevan merkityksiä tuottavaa aktiivista toimintaa, sekä näin ollen siihen kytkeytyy myös kielellinen merkitysten muodostaminen. Visuaalinen lukutaito siis edeltää kielen hallintaa. Lapsi oppii kuitenkin tunnistamaan kuvallisia elementtejä, kuten esimerkiksi vanhempansa kasvot, ennen kuin hän edes osaa puhua. (Seppänen, 2006, 142.)

Kun lapsi havainnoi ympäristöään, sekä liittää näkemiinsä asioihin merkityksiä, alkaa visuaalinen lukutaito kehittyä. Visuaaliset järjestykset elinympäristöstään lapsi oppii nopeasti, esimerkiksi niiden liittyessä nonverbaaliseen viestintään. Visuaalinen lukutaito tässä yhteydessä näyttäytyykin sopeutumisenä arkisiin visuaalisiin järjestyksiin. Se on kykyä toimia vakiintuneiden merkitysten varassa sekä merkitysten omaksumista. Visuaalisen lukutaidon oppiminen tapahtuu näin ollen huomaamatta. Kun katsoja alkaa pohtia visuaalisten järjestysten merkityksiä, sekä tulee tietoiseksi niihin liittyvistä

valtasuhteista, rakenteista ja voimista, voidaan puhua varsinaisesta visuaalisesta lukutaidosta. Ihminen ei vain enään sopeudu vallitseviin visuaalisiin järjestyksiin, vaan alkaa kyseenalaistamaan ja pohtimaan niitä. (Seppänen, 2006, 192-193.)

Ihminen tarvitsee visuaalista lukutaitoa kaikkialla arkielämässään. Visuaaliseen lukutaitoon katsotaan kuuluvan visuaalisten viestien lukeminen, ymmärtäminen ja näiden pohjalta toimiminen. (Oittinen, 2004, 57-59.) Se on kyky, joka kehittyy osittain itsestään, mutta jota ihminen pystyy myös kehittämään (Seppänen, 2006, 141). Visuaalisen lukutaidon käyttäminen näkyy esimerkiksi tietoaineksen kuten käyttöohjeen tai kuvakirjan omaksumisessa. Siinä nähdään ja hahmotetaan asioita. Visuaalinen lukeminen on aktiivista toimintaa, joka tuottaa merkityksiä liittyen kielellisten merkitysten muodostumiseen. Visuaalinen lukutaito on usein kulttuurisidonnaista, sillä eri kulttuureissa vaihtelevat niin lukemisen suunta, värit kuin symbolitkin. (Oittinen, 2004, 57-59.)

3.2 Lapsi kuvan tulkitsijana

Lapsi tulkitsee kuvaa kehitystasonsa mukaisesti. Pienet lapset esimerkiksi kiinnittävät kuvissa huomion yksityiskohtiin kokonaisuuksien sijasta. Tästä johtuen nuoremmilla lapsilla on vaikeampaa jättää huomiotta epärelevantteja asioita kuvasta. On myös havaittu, että alle viisivuotiaat aloittavat kuvan tarkastelun keskeisestä kohdasta ja jatkavat alaspäin. Keskeisellä kohdalla tarkoitetaan kuvan erityisesti huomiota kiinnittävää kohtaa. Yli viisivuotiaat sen sijaan aloittavat yläreunasta ja etenevät alas huomattavasti systemaattisemmin. Tämä systematisoituminen alkaa noin kuusivuotiaana. (Hatva, 1993, 115 ja 120-121.)

Kuvien avulla lapsi saa rakennusmateriaalia mielikuvitukseensa, sillä kuva auttaa lasta tunnistamaan "jonkin joksikin". Tunnistaminen taas auttaa sisäistämään eli oppimaan. Mitä pienempi lapsi on, sitä enemmän hän tarvitsee kuvia tuekseen ja sitä yksinkertaistempia kuvan tulisi olla. Nuorimmille suunnatut kirjat ovatkin katselukirjoja, jotka esittävät kuvia tutuista arjen käsitteistä. Näissä pienten lasten kirjoissa tausta on yleensä huono asia, sillä se on vain turhaa häiritsevää informaatiota ja tekee vaikeaksi havaita, mikä kuuluu käsitteeseen ja mikä ei. Isommille lapsille suunnatuissa kirjoissa voi jo lisäillä kuviin taustaa ja lisää yksityiskohtia. (Hatva, 1993, 125-126.) Vanhemmat lapset alkavat myös vähitellen ymmärtää kuvien symbolista esitystä. Pieni lapsi on tosikko, joka ei ymmärrä, mitä "leikisti" tarkoittaa. Vasta kun lapsi on hankkinut tarpeeksi aineksia kuvitella asioita,

hän tajuaa, että puupalikka voi leikisti olla vaikkapa koira. Symbolien merkitykset on tietenkin aina opittava erikseen. (Hatva, 1993, 31.)

Kuvittajalla on merkittävä rooli lastenkirjojen kuvituksia tehdessään. Kuvittajan ja taidemaalarin ero on siinä, että taiteilija pyrkii teoksen kautta välittämään katsojalle tunteet, joita hän kokee sitä tehdessään, kun taas kuvittaja pyrkii tiettyyn päämäärään katsojan suhteen omista tunteistaan riippumatta. Kuvittajan onkin osattava asettua lapsen asemaan ja ymmärrettävä, miten lapsi ajattelee ja kokee maailmaa. Hänen on tiedettävä jotain myös lapsen kehitysvaiheista ja -tasosta, jotta hän voi ottaa ne huomioon suunnatessaan kuvituksiaan tietyn ikäisille lapsille. Hyvä kuvittaja saa kuvituksillaan tunteita aikaan katsojassa. Tunteita herättäviä kuvia katsotaan enemmän kuin neutraaleja kuvia. Ei ole väliä, onko kuvan herättämät tunteet positiivisia vai negatiivisia, kunhan se herättää jotain tunteita. (Hatva, 1993, 118 ja 121.)

Kuvituksen hyödyllisyydestä on ollut eriäviä mielipiteitä. Esimerkiksi Bettelheim on sitä mieltä, että kuvitus häiritsee keskittymistä ja vie tilaa lapsen mielikuvitukselta. Hatva kuitenkin toteaa, että varsinkin pieni lapsi tarvitsee kuvia mielikuvituksensa tueksi, sillä ilman aineksia on vaikea kuvitella. Hänen mielestään hyvin tehty kuvitus antaa vain lähtökohdan, jonka pohjalta mielikuvitus jatkaa. (Hatva, 1993, 128-129.) Sipe taas on huomannut kolme vaikuttavaa asiaa tutkiessaan lastenkirjallisuuden merkitystä lapsille, jotka ovat kokeneet menetyksen. Ensimmäiseksi lapset pystyvät tekemään monimutkaisia yhdistelmiä kokemustensa ja kuvitusten välillä. Toiseksi kuvitusten taide auttaa lapsia kehittämään kirjallista ymmärrystä. Kolmanneksi kuvitukset voivat olla tehokkaampia lasten kuvakirjan ymmärtämisen kannalta kuin sanat. (Wiseman, 2013, 4.)

4 Tutkimuskysymykset

Tutkimuskysymys muokkaantui tutkimuksen tekoprosessin aikana. Aluksi painotus oli kuoleman teemassa ja siinä, miten kyseinen teema näkyy nykypäivän lasten kuvakirjoissa. Nopeasti tarkastelun kohteeksi vaihtui kuoleman teemaisten lasten kuvakirjojen kuvitus. Kuvakirjoja ja kuvia valitessa kuoleman rinnalle nousi myös surun teema, sillä huomasimme ettei näitä kahta asiaa voi tarkastella erikseen. Kuolemaa käsittelevät kuvat ilmaisevat vahvasti kuolemasta aiheutuvaa surua ja menetystä, minkä vuoksi se nousi tasavertaiseksi tarkastelun kohteeksi. Tutkimuskysymys muokkaantui lopulta seuraavaan muotoon:

Millä keinoilla lasten kuvakirjojen kuvat ilmaisevat kuolemaa ja surua?

Kandidaatin työmme on teoreettinen tutkimus, jossa on mukana empiirinen osa. Empiirisenä osana toteutamme semioottisen kuva-analyysin, jossa tutkimme lasten kuvakirjojen kuvia. Haluamme ymmärtää, miten lasten kuvakirjojen kuvat ilmaisevat surua ja kuolemaa. Mitä keinoja kuvittaja on käyttänyt, jotta hän saa välitettyä kuoleman ja sitä seuraavan surun ja menetyksen tunteen pienelle lukijalle? Taustalla on ajatus siitä, että pelkkä kuva voi toimia viestin välittäjänä. Kiinnitämme erityistä huomiota kuvista löytyviin symboleihin. Tarkastelemme, mitä kuolemaa ja surua kuvaavia symboleita kuvista löytyy, mutta huomioimme myös muun teemaan liittyvän symboliikan. Onko kuvissa havaittavissa merkkejä surusta ylipääsemiseen ja toipumiseen? Onko kuvalla useampia sanomia?

Olemme lähestyneet aihetta tarkastelemalla kuvaa, kuvakirjaa sekä visuaalista lukutaitoa. Tutkimuskysymyksen kannalta on tärkeää ymmärtää kuvaa syvemmin. Millainen on kuvan rakenne ja mitkä ovat kuvan keinoja välittää viestiä? Olemme lähestyneet kuvaa semiotiikan näkökulmasta, sillä semiotiikka on kiinnostunut kuvan merkeistä ja yksityiskohdista. Semiotiikka antaa meille välineet tarkastella kuvan ilmaisemia viestejä. Yhtenä osana semiotiikkaan kuuluu symbolit, jotka olemme nostaneet tarkempaan tarkasteluun, sillä kuoleman kuvaamisen liittyy vahvasti symboliikka. Määrittelemme tutkimuksessamme myös kuvakirjaa ja sen tehtäviä, koska tutkimamme kuvat ovat lasten

kuvakirjojen kuvia. On tärkeää huomioida kuvan konteksti, jotta voimme selvittää, minkä vuoksi kuva on olemassa ja kenelle se on suunnattu. Olemme tarkastelleet myös kuvakirjan tehtäviä, sillä niillä on oma vaikutuksensa myös kuvitukseen ja kuvan tehtäviin.

Kuvalla on aina tekijän lisäksi myös vastaanottaja. Voidaksemme vastata tutkimuskysymykseen, on otettava huomioon myös vastaanottajan konteksti. Koska tutkimme kuvan keinoja välittää viestiä, on lähestyttävä kysymystä myös visuaalisen viestin ymmärtämisen kautta. Tämän vuoksi avaamme myös visuaalisen lukutaidon käsitettä.

5 Kuvien tulkinta

Tässä kappaleessa esitellään tarkemmin tutkimuksen empiiristä osiota. Aluksi esittelemme aineistoksi valikoituneet kuvakirjat ja niiden kuvat sekä kerromme, miksi juuri nämä kuvat päätyivät aineistoksi. Seuraavaksi kerromme, mitä menetelmää olemme käyttäneet kuvien tulkinnassa. Etenemme menetelmässä vaiheittain tuoden esiin konkretisoivia esimerkkejä analyysistä. Olemme kirjanneet menetelmä-osioon myös valittujen kuvien selventävät kuvaukset, jotta lukija voisi muodostaa käsityksen tutkimistamme kuvista. Varsinaisia kuvia emme voi työhön liittää tekijänoikeuksien vuoksi.

5.1 Aineisto

Empiiriseksi aineistoksi olemme valinneet viisi lasten kuvakirjaa, jotka ovat suhteellisen uusia teoksia. Haluamme kerätä tietoa siitä, millaisia kuolema-aiheisia lasten kuvakirjojen kuvituksia juuri tämän päivän lapset lukevat. Jokaisesta kuvakirjasta valitsemme yhden kuvan tai kuvakokonaisuuden, joka kertoo jotain kuolemasta ja siihen liittyvistä asioista. Keskitämme tarkastelun valitsemiimme kuviin, mutta huomioimme tarpeen mukaan myös kuvakirjan kokonaisuudessaan.

Tutkimukseemme päätyivät seuraavat teokset: Päivi Franzonin ja Sari Airoilan *Surusaappaat* (2006), Britta Teckentrupin *Muistojen puu* (2013) sekä Thierry Robberechtin ja Philippe Goossensin *Eeva kadonneiden siskojen maassa* (2004). Kirjassa *Surusaappaat* nuori Eemi-poika kokee isoäitinsä sairastumisen ja kuoleman, sekä sitä seuranneen surutyön. Kuvaksi valikoitui harmaasävyinen kuva, jossa Eemin suru näkyy konkreettisesti surusaappaiden muodossa. Kirjassa *Muistojen puu* on päähenkilönä kettu, joka kuolee jo tarinan alussa. Hänen ystävänsä muistelevat kettua ja lopulta ketun kuolinpaikalle kasvaa muistojen puu. Valitsimme tarkempaan analysointiin kuvan suureksi kasvaneesta muistojen puusta, joka on muun puuston ympäröimänä. Kirjassa *Eeva kadonneiden siskojen maassa* Eevan sisko on jo kuollut ennen tarinan alkua. Tarinassa Eeva pohtii siskonsa kuolemaa ja sitä missä sisko nyt on. Valitsimme analysoitavaksi kuvan Eevasta, joka katsoo kahta tyhjää keinua.

Valitsimme kyseiset kirjat niiden tuoreuden ja aiheen perusteella. Halusimme valita sellaisia kirjoja, jotka kuvaavat kuolemaa eri tavoin, jotta voisimme hieman vertailla niitä keskenään ja saisimme myös paremman kuvan erilaisista kuvituksen keinoista. Aineiston

on myös tarkoitus olla mahdollisimman monipuolinen kattaus erilaisista lasten kuolemaa käsittelevistä kuvakirjoista. Osassa teoksista kuolemaa kuvataan läheisen ihmishahmon kautta, toisissa kauempaa ja yleisemmin eläinten kertomana.

5.2 Mentelmä

Tutkimme aineistoa kuva-analyysin keinoin. Kuva-analyysi on yleiskäsite kuvan tulkinnan ja luonnehdinnan eri metodeille. Näitä metodeja on olemassa useita ja ne kaikki painottavat tekijän, teoksen ja vastaanottajan merkitystä eri tavoin taidekokemuksen syntymisessä. Räsänen erottelee ja esittelee kirjassaan biografisen, syntaktisen, ikonologisen, semioottisen ja polarisoivan menetelmän. (Räsänen, 2008, s. 148.) Tässä tutkimuksessa tarkastelemme kuvaa semioottisen kuva-analyysin keinoin. Valitsimme kyseisen menetelmän, koska se pyrkii samaan päämäärään kuin mekin kuvan tulkinnassa: tuomaan esille kuvan näkyvät elementit sekä tulkitsemaan sen mahdolliset piilomerkitykset. Olemme erityisen kiinnostuneita tutkimaan, millaisia symboleita valitselimme kuolema- ja suruaiheisista kuvista löytyy.

Semioottisessa kuva-analyysissä yhdistyvät teos-, tekijä- ja vastaanottajakeskeisyys kontekstuaalisuuteen. Siitä on erotettavissa kolme lähestymistapaa. Lähianalyysi keskittyy teoksen denotaatio- ja konnotaatiotasoihin, intentioanalyysi tutkii tekijän tai lähettäjän tarkoituksia ja reseptioanalyysissä puolestaan ollaan kiinnostuneita kuvan tulkitsijan kokemuksista. (Räsänen, 2008, 170.) Kuvantulkinnassa käytämme pääosin lähianalyysia, sillä haluamme paneutua tarkemmin itse kuvaan ja sen merkityksiin, mutta huomioimme myös tekijän tai vastaanottajan.

Semioottinen kuvan lähianalyysi alkaa denotatiivisella kuvauksella, jossa paneudutaan kuvan kielioppiin. Siinä tarkastellaan, mitä kuvassa on heti nähtävillä: materiaali, esitystapa, peruselementit ja osamerkitkset. (Räsänen, 2008, 170.) Nämä kuvaukset on luettavissa seuraavaksi. Nimeämme kuvat tästä lähtien seuraavanlaisesti helpottaaksemme lukemista: Kuva 1. *Kuva Eemi-pojasta Päivi Franzonin ja Sari Airolan kirjassa Surusaappaat (2006)*. Kuva 2. *Kuva muistojen puusta Britta Teckentrupin Muistojen puu-kirjassa (2013)*. Kuva 3. *Kuva Eeva-tytöstä katsomassa tyhjää keinua Thierry Robberechtin ja Philippe Goossensin kirjassa Eeva kadonneiden siskojen maassa (2004)*.

Kuva 1

Kuvassa on Eemi-poika, jolla on jaloissaan valtavat mustat saappaat. Kuvalla ei ole taustaa vaan se on "irtonaisena" valkoista sivua vasten oikeassa alalaidassa. Ainoa asia, joka viittaa pojan seisovan jossain tilassa, on varjo jalkojen juuressa. Tarkemmin tarkasteltaessa pojan hiukset ovat lähes valkoiset ja kasvot vaalean kellertävät. Silmien ja poskien seudulla on hieman punaista ja sinistä väriä. Pojan asu on valkomusta raidallinen ja siihen lankeaa harmaita varjoja. Saappaat ovat kuvan tummin elementti. Niihin lankeavat varjot ovat täysin mustia. Kokonaisuudessaan kuva on hyvin kylmän sävyinen.

Poika on laiha ja heiveröisen näköinen. Hänen raajansa ovat lähes olemattoman ohuet ja pää on suuri suhteessa vartaloon. Pää on kumarassa niin, että kaulaa ei näy ollenkaan. Kasvoilla näkyvä ilme kuvastaa surua ja menetystä. Silmät ovat suuret ja silmäluomet piirtyvät selkeästi esiin tehden niistä raskaan näköiset. Katse suuntautuu alaspäin kohti saappaita. Suu on pieni alaspäin kääntynyt viiva. Poika nostaa toista jalkaansa vaivalloisen näköisesti.

Kuva 2

Kuva on koko aukeaman kokoinen. Keskellä metsää kasvaa kirkkaan oranssin värinen puu, joka on muita puita suurempi. Se erottuu selkeästi muusta puustosta, joka on tumman harmaan, ruskean ja vihreän sävyinen. Puu on myös ainoa lehtipuu havupuiden ympäröimänä ja sen lehtien seassa erottuu jonkinlaisia marjoja. Taustalla on kirkas vaaleansininen taivas. Kuvassa on myös viisi lintua, joista osa on kokonaan mustia ja osa mustaharmaita. Kaikki linnut ovat suunnanneet katseensa kohti oranssia puuta.

Kuva 3

Aukeaman kokoisessa kuvassa on Eeva-niminen tyttö, joka katselee kahta tyhjää keinua. Keinu peittää oikeasta sivusta noin puolet ja tyttö on pieni hahmo keskellä vasenta sivua. Kuvan tausta on kellertävän vihreä. Tytön ja keinun ympärillä vihreän sävy on vaaleampi, kun taas niistä kauemmas mentäessä sävy tummenee. Kuvassa leijailee myös kahdeksan keltaista lehteä vasemmasta yläkulmasta kohti oikeaa alakulmaa. Sama keltainen toistuu keinujen istuinosissa. Tytön mekko ja keinun runko ovat saman sävyiset punaiset, ja ne erottuvat hyvin taustasta vastavärinä. Piirtojätki on hauras, ohut ja pehmeä.

Tyttö on pieni ja pyöreäpäinen. Hänen ihonsa on hyvin vaalea ja hiuksensa mustat. Hänet on kuvattu takaviistosta, mikä korostaa tytön katseen suuntaa ja kohdetta eli keinoja. Hän seisoo hieman kumarassa ja paikoilleen jähmettyneenä. Hänen allaan, samoin kuin keinujenkin, on selkeästi esiin piirtyvät varjot. Tytön ilmettä ei voi tarkasti nähdä, mutta sivustakin katsottuna se vaikuttaa hyvin vakavalta.

Kuvausten tekemisen jälkeen tarkastellaan kuvan ”ylipuhumisen” keinoja kuten ikoneja, indeksejä, symboleita, metaforia ja allegorioita. Ensimmäisessä vaiheessa kiinnitetään huomiota myös kuvan tyyliin ja ikonografiaan eli kulttuuristen merkkien kokonaisuuteen. (Räsänen, 2008, 170.) Kuvasta 2 poimimme esimerkiksi puun, oranssin värin ja mustanharmaat linnut, jotka ovat kyseisessä kuvassa näitä ylipuhumisen keinoja.

Seuraava vaihe on symboli- ja konnotaatiotason analyysi, jossa tutkitaan, millaisia piilosisältöjä kuvan ilmissä olevien perusteella on löydettävissä. (Räsänen, 2008, 170.) Kuvasta 3 poimimme yhdeksi symboliseksi elementiksi tuulessa leijailevat keltaiset lehdet. Tuulen sanotaan olevan hetkellisyyden symboli ja erityisesti tuulen riepottelemat lehdet kuvaavat kuolevaisuutta (Tresidder, 2004, 36). Myös keltainen väri symboloi monia asioita kuten onnellisuutta, lämpöä ja viisautta mutta myös vaaraa ja sairautta. Kuvassa olevien lehtien voidaan kuitenkin katsoa olevan erityisesti saharin keltaisia syksyn lehtiä, mikä muistuttaa kaiken katoavaisuudesta. (Ylikarjula, 2014, 27 ja 29.) Kuvasta 1 nousi esiin harmaa väri, koska se hallitsee kuvaa. Harmaan katsotaan ilmaisevan muun muassa surua, epätoivoa, katumusta ja nöyryyttä. Lisäksi se on tuhkan, tomun ja kuolemanjälkeisen tuntemattomuuden symboli. Mitä tummempi sävy, sitä suurempi suru ja lohduttomuus. (Ylikarjula, 2014, 75.)

Piilosisältöjen etsintää seuraa kuvan kontekstin määrittely. Siinä erotellaan kuvan kontekstuaaliset tekijät kuten kuvatestit, ääni, musiikki ja muut kuvat. Tässä vaiheessa huomio kiinnitetään myös kuvan lähettäjän ja vastaanottajan kontekstiin. Mitkä asiat vaikuttavat kuvan sanomaan? (Räsänen, 2008, 170–171.) Tässä analyysivaiheessa olemme keskittyneet tarkastelemaan lähettäjän ja vastaanottajan vaikutusta kuvan tulkinnassa. Valitsemiemme kuvakirjojen alkuperäisteokset ovat eurooppalaisia, yksi on suomalainen ja toiset kaksi muualta Euroopasta. Tarkastelemme kuitenkin kaikkien teosten suomenkielisiä versioita, mutta sillä ei tietenkään ole suurtakaan merkitystä kuvia tarkasteltaessa, sillä ne ovat samat kuin alkuperäisteoksissa. Kaikkien teosten lähetyskulttuurit ovat lähellä toisiaan, sillä kaikki ovat länsimaisia. Näin ollen voidaan olettaa, että kirjojen tekijöillä ja

kuvittajilla on samankaltaiset kuolemankäsitykset ja symbolikulttuuri. Nämä kuvakirjat on suunnattu kaikille lapsille, mutta ne soveltuvat erityisesti lapsille, joita kuolema mietityttää jostain syystä. Kirjat voivat olla hyödyksi lapsille, joita kuolema on koskettanut läheltä.

Kontekstin jälkeen tulee kuvan funktion määrittely. Perustuuko kuva tietoon, eettisyyteen, tunteeseen vai vaikuttamiseen ja mikä on kuvan tarkoitus? Analyysin viimeisessä vaiheessa tehdään loppupäätelmät ja tulkinta. (Räsänen, 2008, 170–171.) Kaikki tarkastelussa olevat kuvat ovat tunteisiin vetoavia kuvia. Aiemmin mainitsemissa kuvan tehtäviin peilaten kuva 1 esimerkiksi helpottaa verbaalisen materiaalin ymmärtämistä ja rikastuttaa sekä ohjaa lukijan havaintoja (Hatva, 1993, 47 ja 49). Se myös näyttää konkreettisesti, miten vaivalloista heiveröisen pojan on nostaa jalkaansa, kun siinä on valtava surusaapas.

6 Tulokset

Tässä luvussa esitellään keskeiset tutkimustulokset, joihin olemme semioottisen kuva-analyysin avulla päätyneet. Kerromme, millaisia kuolemaa ja surua ilmaisevia kuvan keinoja olemme havainneet kuvia tutkiessamme. Olemme ryhmitelleet löytämämme keinot neljäksi alakohdaksi, joita ovat symbolit, värit, henkilöiden ja muiden olentojen kehonkieli sekä muut keinot. Käsittelemme lopuksi myös kuvittajaa ja lukijaa, sillä koemme sen tärkeäksi tulosten tarkastelun kannalta.

6.1 Symbolit

Yksi merkittävimmistä kuvien käyttämisestä keinoista ilmaista kuolemaa ja surua on niiden esittämät symbolit. Kuvia tarkastelemalla löysimme useita symboleita, jotka liittyvät jollakin tapaa kuolemaan ja suruun. HavaitSIMME kahden tyyppisiä symboleita: symbolit, jotka viittaavat suoraan kuolemaan ja suruun sekä symbolit, jotka viittaavat epäsuorasti kuolemaan ja suruun. Tällä epäsuoralla viittauksella tarkoitamme symboleja, jotka esimerkiksi viittaavat toivoon, onnettomasta tilanteesta huolimatta tai vaikkapa uuden alkuun, joka seuraa kuolemaa ja surua.

Hyvä esimerkki suoraan kuolemaan ja suruun viittaavista symboleista on kuvan 3 tuulen mukana lentelevät keltaiset lehdet. Tuulella on monia symbolisia merkityksiä. Sen kerrotaan viittaavaan hengelliseen läsnäoloon ja tarkoittavan muun muassa yliluonnollisia jumalten ilmoituksia ja heidän pyrkimystensä toteuttajaa (Biedermann, 1993, 381). Tuuli on myös hetkellisyuden symboli. Tuudessa leijailevien lehtien sanotaan olevan muistutus kuolevaisuudesta. (Tresidder, 2004, 36.) Tässä kuvassa nämä kaikki tulkinnat tuntuvat mahdollisilta. Kuolemaan liitetään vahvasti hengellisyys ja jumalan läsnäolo. Kuvassa tuuli voi myös hyvinkin muistuttaa, että kaikki on hetkellistä ja katoavaista. Eevan siskon aika maan päällä oli loppunut. On myös hyvinkin todennäköistä, että kuvittaja on tarkoituksella laittanut tuudessa leijuvat lehdet kuolevaisuuden muistutukseksi, sillä kuvasta välittyy vahvasti tunnelma, että Eevan sisko on nyt kuollut ja poissa lopullisesti. Tämä vaikutelma syntyy muun muassa kuvan pysähtyneestä tunnelmasta, jossa ainoana liikkeenä voi havaita tuudessa leijailevat lehdet. Eeva seisoo paikoillaan ja katsoo tyhjää keinua, jossa hänen siskonsa ei enää keinukaan hänen kanssaan.

Kuvissa oli nähtävissä myös epäsuorasti kuolemaan ja suruun liittyviä symboleja. Esimerkiksi kuvan 2 mustanharmaat linnut ovat tällainen symboli. Symboleista kertovia teoksia tutkimalla selvisi, että linnut symboloivat monia asioita; muun muassa iloa, kahleettomuutta ja liikkumisen vapautta (Tresidder, 2004, 250). Muistojen puu kirjasta valitsemassamme kuvassa olevat linnut voivat hyvinkin viitata edellä mainittuihin asioihin, sillä tarinan tässä vaiheessa suru on jo väistynyt ja tilalle on tullut ilo siitä, että kuollutkin elää yhä läheisten muistoissa. On myös mahdollista, että linnut symboloivat kuolleen ketun uutta vapautta: hän on vapaa maailman kahleista. Kuvasta ei voi tarkasti sanoa, mitä lajia linnut ovat, mutta värien perusteella ne voisivat olla variksia tai korppeja. Näiden puolestaan kerrotaan olevan pahaenteisiä kuolemaan liittyviä symboleja (Tresidder, 2004, 299). Kun kuitenkin ottaa huomioon kuvan muun tunnelman, joka on hyvin kepeä johtuen kirkkaan sinisestä taivaasta ja muutenkin värikkästä kokonaisvaikutelmasta, ensimmäinen tulkintavaihtoehto tuntuu todennäköisemmältä. On tietenkin myös mahdollista, että hän käyttää lintuja tuomaan esiin kummatkin ulottuvuudet: vapaus ja ilo vallitsee, vaikka taustalla on yhä muistutus aiemmasta menetyksestä.

6.2 Värit

Värien avulla on mahdollista johdattaa katsetta keskeisiin asioihin sekä jaotella, erottaa ja yhdistellä visuaalisia elementtejä. Taiteessa sekä muotoilussa väreillä on esteettinen ja symbolinen tehtävä. Toisaalta ne voivat taas toimia myös esimerkiksi varoittavina tai opastavina merkkeinä. (Arnkil, 2007, 138.)

Värit voidaan tulkita vahvasti symbolisiksi elementeiksi. Valitsemissamme kuvissa käytetään kuolemaan ja suruun yleisesti liitettäviä värejä, kuten harmaata ja mustaa. Surusaappaat kirjan kuva on lähes täysin mustaharmaasävyinen muutamaa kasvoissa näkyvää värivivahdetta lukuun ottamatta. Esimerkiksi musta liitetään yleensä negatiivisiin asioihin kuten tiedostamattomaan ja pelkoon. Länsimaissa musta on yleinen suruväri, mutta toisaalta se on myös yleisesti hyväksytty väri juhlatilaisuuksissa. (Ylikarjula, 2014, 83,86 ja 88.) Värisymboliikan näkökulmasta onkin ajateltu, että on olemassa värejä, jotka symboloivat tiettyjä asioita tietyissä tilanteissa. Värit voivat kuitenkin saada täysin päinvastaisia merkityksiä riippuen kulttuurista ja asiayhteydestä. (Arnkil, 2007, 146.) Tutkimme myös vihreää väriä tarkemmin, sillä se on suuressa osassa varsinkin kuvassa 3. Vihreän sanotaan olevan muun muassa toivon, luottamuksen ja kasvun symboli.

Liturgisena värinä se merkitsee toivoa ja iänkaikkista elämää sekä myös tulevaisuutta. (Ylikarjula, 2014, 59-61.) Kuvassa 3 se voisi viestiä juuri kyseisiä asioita. Tämä onkin mielenkiintoinen vastakkainasettelu, sillä muuten kuvassa on hyvin lohduton ja synkkä tunnelma. Vaikka kaikki on kyseisellä hetkellä kurjasti, vihreä voi olla vihje toivosta ja uskosta parempaan tulevaisuuteen. Kun ajattelee kuvan olevan lapsille suunnattu, vihreä ehkä vähentää sen pelottavuutta ja ahdistavuutta, vaikka siinä käsitelläänkin kuolemaa.

Värit tunnetusti muokkaavat kuvan tunnelmaa myös muilla tavoilla ilman symbolistisia merkityksiä. Esimerkiksi tummuudella ja vaaleudella kuvassa on tärkeä informatiivinen merkitys, jotta voimme hahmottaa muodon, tilan ja liikkeen. Ääri esimerkkinä tummuus-vaaleuskontrastille ovat musta sekä valkoinen. Mustavalkoisuus edustaa muun muassa luonnottomuutta ja abstraktisuutta. Musta ja valkoinen ovat poikkeavuutensa vuoksi kuitenkin tehokas huomiokeino. (Arnkil, 2007, 96 ja 98.) Esimerkkinä tästä toimii kuvassa 3 käytetyt tytön värit. Hänen tukkansa on musta ja paitansa valkoinen. Vahva kontrasti saa tytön erottumaan taustasta. Samaan kontrastien kirjoon on liitetty myös huomiota herättävä punainen, joka yhdessä mustan ja valkoisen kanssa tuo mieleen Lumikin ja Punahilkkan – nuo tuttuja tarinoiden perinteisten tyttöahmojen esikuvat.

Sama punainen luo myös voimakkaan kontrastin kuvan vihreän taustan kanssa. Tässä tulee ilmi taas yksi kuvien käyttämä tehokeino eli vastavärit. Vastavärien yhdistelmissä sekä niiden muodostamissa rajakontrasteissa sävykontrasti on voimakkaimmillaan. Vastavärien voidaan ajatella olevan kromaattisesti mahdollisimman kaukana toisistaan. Aivoissamme on mekanismeja, jotka reagoivat vastaväristen alueiden rajoihin, on näin vastavärien yhdistelmä helppo tunnistaa. Vastavärit ovat hyviä luomaan kuvaan eloisan vaikutelman. (Arnkil, 2007, 102.)

6.3 Henkilöiden ja muiden olentojen kehonkieli

Symbolien ja värien lisäksi kuvilla on muitakin keinoja välittää viestiä kuolemasta ja surusta. Kuvissa esiintyvien henkilöiden ja muiden olentojen kehonkieli viestii paljon lukijalle. Kaikissa analyysin kuvissa on mukana elollisia olentoja. Ihmishahmot Eemi ja Eeva ovat kuvissa 1 ja 3, joista kuva 1 eroaa vielä siinä suhteessa, että siinä ei muuta olekaan kuin Eemi poika tyhjää valkoista taustaa vasten. Kuvassa 2 ei ole ihmishahmoa, mutta siinäkin on viisi puussa istuvaa lintua.

Kuvan 2 linnut katsovat kaikki metsässä kohoavaa uutta puuta kohti. Tämä korostaa sitä, että puu on kuvan keskiössä. Linnuista on tulkittavissa kiinnostus ja hämmästys puuta kohtaan, mikä ilmenee tarkkaavaisena katseena, nokkien availuna ja siipien kohotteluna. Nokkien avaaminen ja siipien liikuttaminen tuovat myös kuvaan liikettä, joka saa metsän tuntumaan eloisemmalta. Kuvaa katsoessa voi kuvitella kuulevansa lintujen ääntelyä ja muita metsän ääniä. Liike ja “ääni” yhdessä kirkkaiden värien kanssa saavat kuvaan kepeän tunnelman, joka vihjaa jo tarinan onnellisesta lopusta. Toisessa esimerkissä kuvan 3 Eeva-tyttö seisoo katsojaan lähestulkoon selin, jolloin tytön ilme on havaittavissa vain osittain. Silmää on kuvattu vain heikosti havaittavissa olevalla viivalla, mutta siitä ja nenän suunnasta on pääteltävissä, että tyttö katsoo suoraan kohti keinoja. Suuta ei ole näkyvissä ollenkaan. Ilme vaikuttaa hyvin vakavalta ja yhdessä asennon kanssa ne vihjaavat murheesta. Asento on hieman eteenpäin kumara, jalat ovat lähellä toisiaan ja kädet roikkuvat kehon etupuolella, jolloin asento on sulkeutuneen oloinen. Tyttö näyttää olevan täysin paikoillaan. Hänen kehonkielensä yhdessä tyhjän keinun kanssa tuovat esiin tytön surun, kaipauksen ja ehkä jopa hämmennyksen siitä, että hän on aivan yksin.

6.4 Muut keinot

Kuvia tarkastellessa havaitsimme myös muita yksittäisiä keinoja, jotka vaikuttavat kuvan tunnelmaan ja viestiin. Näitä ovat muun muassa kuvalliset peruselementit (piste, viiva, pinta ja volyyymi) sekä esimerkiksi sommittelu, liike, valo ja varjo (Räsänen, 2008, 159). Nämä harvemmin kertovat yksinään esimerkiksi kuolemasta ja surusta, mutta yhdessä esimerkiksi symbolien kanssa ne luovat kuvaan tunnelmaa ja vahvistavat sen viestejä.

Ihminen havaitsee herkästi taideteoksesta eri tekstuureja ja ne vaikuttavat sen kokemiseen suuresti. Muun muassa värin vaaleus ja sävy muuttuvat sen mukaan, millaisella pinnalla väriaine on tai millainen on esimerkiksi värin paksuus ja kiiltoaste. (Arnkil, 2007, 59.) Kuvassa 2 vaaleansininen taivas näyttää siltä kuin se olisi tehty ikään kuin kuivalla siveltimellä tiettyihin suuntiin maalaamalla. Lopputuloksena on kirjava taivas, jonka väri rakoilee ja vaihtelee vaaleudeltaan luoden mielikuvan eläväisestä ja tuulisesta taivaasta. Samaan tyyliin kuvassa 3 siveltimen jälki taustassa on selvästi näkyvissä. Tämä saa aikaan sen, että vihreä tausta ei näytäkään elävältä nurmikolta, vaan joltain elottomammalta. Se tuo tietenkin omalta osaltaan kuvaan pysähtynyttä tunnelmaa.

Samassa kuvassa myös viiva vaikuttaa kuvan kokemiseen. Kuvan elementit eli tyttö, keinu ja lehdet on erotettu taustasta hyvin ohuella ja hemeällä viivalla. Myös kuvassa 1 on lähes näkymätön ja hyvin "huter" viiva, joka vahvistaa käsitystä Eemin jo aiemmin mainitusta heiveröisyydestä. Varsinkin kuvassa 3 viiva saa aikaan sen, että tyttö ja keinu tuntuvat osittain sulautuvan taustaan eivätkä seiso vahvoina ja itsenäisinä paikoillaan. Tämä perustuu siihen, että viivan paksuudella, tummuudella, terävyydellä, karheudella, kovuudella ja pehmyydellä voidaan esimerkiksi ilmaista pintojen ja esineiden tilallisia suhteita (Arnkil, 2007, 100).

Kuvissa on käytetty myös valojen ja varjojen vaihtelua, mikä vaikuttaa tunnelmaan vahvasti. Valot ja varjot tuovat kuviin syvyyttä ja kolmiulotteisuutta; ne kertovat, että kuvassa olevat elementit ovat jossakin tilassa. Kuten kuvassa 1 Eemi-pojan saappaiden alla olevat varjot saavat aikaan sen, että kuva ei näytä olevan vain liimattu valkoiselle paperille. Kuvassa 3 varjot luovat tunnelmaa merkittävästi. Suoraan keinujen ja tytön alla on pienet mutta tummat varjot. Heidän ympärillään on pyöreät valoisimmat vyöhykkeet, joita ympäröi taas tummemmat varjoisimmat alueet. Varsinkin tytön takana tausta on tummimmillaan. Tällainen valaistus tuo mieleen valonheittimet, jotka on suunnattu tyttöön ja keinuun suoraan ylhäältä päin niin, että ne korostuvat kuvasta. Tyyli saa aikaan sen, että näyttää kuin ne olisivat ainoat asiat maailmassa ja ympärillä on vain synkkyyttä.

6.5 Kuvittaja ja lukija

Edellä esitetyt kuvien käyttämät keinot ovat tulkintoja, joihin vaikuttaa muun muassa ennakkotietomme, -asenteemme ja se, mitä uutta tietoa löysimme aiheesta tutkimusta tehdessämme. Kuvittaja ei välttämättä ole suunnitellut käyttävänsä kyseisiä elementtejä kuvaa tehdessään. Hän on voinut liittää ne kuvaan joko tietoisesti ajatellen samansuuntaisesti kuin mekin tai tiedostamatta esimerkiksi kulttuurin vaikutuksesta. Harmaa väri ei välttämättä ole kuvassa tarkoituksella kuolemasta ja surusta muistuttamassa, vaan kuvittaja on voinut esimerkiksi vain mieltä sävyn käyttöön. Tällöinkin on silti mahdollisuus, että esimerkiksi kuvittajan kulttuurista on voinut tiedostamatta saada hänet valitsemaan kyseiseen kuvaan juuri harmaan värin.

Tekemämme tulkinnat eivät myöskään takaa sitä, että muutkin kuvan katsojat saisivat samoja kokemuksia. Jokainen tulkitsee kuvan kokonaisuuden sekä sen osat omista lähtökohdistaan käsin. Symboleita tutkiessa löysimme esimerkiksi monia merkkejä, jotka

symboloivat eri maissa ja kulttuureissa täysin eri asioita. Lapsi ei etsi kirjaa lukiessaan ja kuvia katsoessaan symboleita ja muita syvempiä merkityksiä - harvemmin sitä aikuisetkaan harrastavat. Kuitenkin samalla tavalla kuin kuvittaja voi lisätä niitä kuvaan tiedostamatta, ne voivat vaikuttaa myös lukijaan alitajuisesti.

Kuvia tutkimalla löysimme siis useita keinoja, joiden avulla voidaan ilmaista kuolemaa ja surua. Näitä ovat symbolit, värit sekä kuvissa esiintyvien henkilöiden ja muiden olentojen kehonkieli. Lisäksi havaitsimme joukon muita keinoja kuten esimerkiksi viivan, valon ja varjojen muuntelemisen. Kyseiset keinot löytyivät kolmea kuvaa analysoimalla, mutta muissa kuvissa voi olla vielä lukemattomia määriä lisää keinoja. Vaikka tutkimuksessa tarkasteltiin kuolemaa ja surua ilmaisevia kuvia, samat keinot on sovellettavissa myös muiden aiheiden kuvaamiseen.

7 Pohdinta

Koimme tutkimuksen onnistuneen, kun ottaa huomioon asetetut tavoitteet ja tutkimuskysymyksen. Tutkimuksen päätavoitteena oli löytää lasten kuvakirjojen kuvista kuoleman ja surun kuvaamiskeinoja, mikä näyttää onnistuneen, kun tarkastelee tutkimustuloksia. Olimme erityisen kiinnostuneita löytämään kuvista kuolemaan ja suruun liittyviä symboleita. Symboliikan lisäksi löysimme paljon muitakin keinoja, joilla kuva välittää viestiä, vaikka emme osanneet niitä etukäteen odottaakaan. Tutkimuksesta välittyy tieto, että kuvakin voi yksinään toimia viestin välittäjänä, vaikkakin kuvakirjassa kuva nähdäänkin usein olevan tekstiin sidottu ja sitä tukeva osa. Omakohtaisena tavoitteenamme puolestaan oli ymmärtää laajemmin kuvakirjaa ja kuvaa sekä niiden keinoja viestin välittäjinä. Onnistuimme lisäämään omaa tietouttamme näillä sekä monilla muilla aihetta koskettavilla alueilla.

Tutkimus on mielestämme hyödyllinen sekä meille tekijöille että niille, jotka tutkimusta lukevat. Se ei anna mitään mullistavaa uutta tietoa, mutta se ei ollut tämän tutkimuksen tarkoituskaan. Enemminkin halusimme tehdä katsauksen kyseiseen ilmiöön ehkä hieman esimerkin omaisesti muutamaa kuvaa analysoimalla. Tutkimus herättelee ajattelemaan kuvakirjan kuvitusta sekä pohtimaan sitä lasten kannalta. Analyysiä tarkasteltaessa käy selväksi, että kuvakirjan kuvat ovat hyvinkin monimerkityksellisiä ja niiden eteen on tehty paljon työtä. Tutkimuksen lukija toivottavasti huomaakin, että verbaalinen tarina ei ole ainoa ja tärkein tarina kuvakirjassa. Kuvat voivat itsessäänkin kertoa tarinan ja vieläpä lukuisilla eri tavoilla, esimerkiksi suoraan kertoen tai symboleja apuna käyttäen. Olisi hienoa, jos tutkimus saisi ihmiset miettimään kuvakirjojen valintaa enemmän kuvituksen kannalta. Monet eivät tiedä, että lapsille tarkoitettuja kuvakirjoja on tehty näinkin marginaalisista ja rankoista aiheista kuin kuolema. Tutkimus toimiikin ikään kuin vinkkinä: näistäkin aiheista on kirjallisuutta lapsille ja sitä voi käyttää tarpeen tullen hyödyksi.

Tutkimuksen kannalta on ollut merkittävää, että tutkijoita on kaksi yhden sijaan. Näin tutkimuksella on ollut kaksi henkilöä, jotka ovat etsineet tietoa aiheesta. Tämä on ollut hyvä asia erityisesti sen vuoksi, että aihealue on ollut meille kummallekin uusi ja haastava, jolloin tiedon etsintä on täytynyt aloittaa lähes tyhjästä. Kahdesta tutkijasta on ollut hyötyä myös kuva-analyysin teossa, sillä molemmat saattoivat havainnoida kuvasta eri asioita.

Yksi analysoija ei välttämättä olisi huomannut kaikkia asioita. Kaksi ihmistä ajattelee asioita aina useammalta kantilta kuin yksi, joten myös tuloksia tarkasteltiin useammasta näkökulmasta ja syvällisempää. Haastavaksi tutkimuksessa nousi yhteisen näkökulman löytyminen ja siinä pysyminen. Yhteinen kiinnostus aiheeseen oli jo olemassa, mutta yhtä aihetta voi pohtia aina monelta kantilta. Näkökulman löytyttyä työskentely oli kuitenkin antoisaa.

Toisena haasteena oli tutkimuksessa eteneminen järjestelmällisesti. Kun saimme koko ajan uutta tietoa, näkökulma uhkasi muuttua aina uuteen suuntaan ja juutuimme usein painiskelemaan pienten yksityiskohtien kanssa. Järkevämpää olisi ollut edetä seuraavaan aiheeseen ja nähdä kokonaisuus sekä siirtää yksityiskohtien pohtiminen vasta myöhempään vaiheeseen.

Tutkimuksessamme on suuri osuus meidän omalla tulkinnallamme, mikä vaikuttaa tutkimuksen luotettavuuteen. Tutkimme kuvakirjojen kuvia ja tulkitsemme niitä omista lähtökohdistamme. Kuva-analyysin tulokset tuskin voisivat olla täysin samanlaiset jonkun toisen henkilön tekeminä. Oma mielipiteemme on vaikuttanut jo tutkimukseen mukaan tulleiden kuvakirjojen ja kuvien valintaan sekä varsinkin niiden tulkintaan. Esimerkiksi symboleista löytyy valtavasti tietoa, joista olemme tietoisesti joutuneet valitsemaan omasta mielestämme tärkeimmät faktat esiteltäväksi tämän tutkimuksen kannalta. Oman tulkinnan vaikutus on siis kiistämätön tässä tutkimuksessa, mutta se ei välttämättä ole suureksi haitaksi. Jo tutkimusta aloittaessa tiesimme, että tulokset tulevat olemaan vahvasti meidän omaa tulkintaamme, mutta toisaalta se on kuva-analyysin olennainen ominaisuus ja myös tärkeä tiedostaa. Kuva koetaan aina yksilöllisesti ja jokaiseen tulkintaan vaikuttaa muun muassa tulkitsijan kulttuuri, ennakkotiedot, asenteet ja kokemukset. Yleispätevää kuva-analyysiä ei ole edes mahdollista tehdä.

Luotettavuuteen vaikuttaa myös se, ettemme pystyneet liittämään tutkimiamme kuvia työhön. Tutkimuksen lukijat eivät pysty itse tarkastelemaan kuvia ja toteamaan, löytävätkö he samoja keinoja kuin mekin ja näin ollen he eivät pysty pohtimaan, olisivatko he päätyneet samankaltaisiin päätelmiin. Menetelmäosiossa esitetyt kuvien kirjalliset kuvaukset ovat vain yksinkertaisia selostuksia kuvien ilmisällöistä, vaikka kuvia ei voi koskaan ilmaista täysin tekstin avulla.

Tutkimuksessa on mukana vain kolme kuvakirjan kuvaa, mikä on pieni otos. Tästä johtuen emme voi tehdä suuria yleistyksiä tulosten suhteen. Kuvan teoriaan tukeutuen voimme

kuitenkin arvella löytämiemme kuolemaa ja surua ilmaisevien keinojen olevan myös kuvissa yleisesti käytettyjä ilmaisu- ja tehokeinoja. Aiheen rajaus kuolemaan ja suruun sekä otoksen koko vaikuttavat varmasti niin, että tutkimus ei tuo ilmi kaikkia kuvan ilmaisukeinoja. Myös valitulla kuva-analyysillä on suuri vaikutus. Tässä tutkimuksessa semioottinen kuva-analyysi ohjasi tarkastelua tiettyihin suuntiin, jolloin paljon jäi varmasti huomioimatta.

Tutkimusta olisi mielenkiintoista jatkaa moneenkin eri suuntaan. Yhtenä vaihtoehtona seuraavassa tutkimuksessa voisi lähteä tutkimaan lasten kokemuksia kuolema-aiheisten kuvakirjojen lukemisesta. Mitä lapset näkevät ja huomioivat kuvissa, löytävätkö he kuvasta samoja asioita kuin me nyt löysimme ja millaisia tunteita kirjan kuvitukset aiheuttavat lapsista? Toisena vaihtoehtona olisi myös mielekästä tutkia yhden kuvakirjan kuvitusta kokonaisuudessaan ja paneutua syvällisemmin ajatukseen, että kuvitus on jatkumo, jota voi "lukea" ilman tekstiäkin. Välittykö pelkkiä kuvia katsomalla tarina samalla tavalla kuin tekstin mukaan ottaessa? Tutkimus herättää monia kiehtovia ajatuksia ja suuntaa mielenkiinnon uusiin tutkimuskohteisiin.

Lähteet

Arnkil, H. (2007). Värit havaintojen maailmassa. Taideteollinen korkeakoulu. Helsinki.

Bengtsson, N. (2002). Lastenkirjan yllättävät muodot. Teoksessa (toim.) Bengtsson, N. & Loivamaa, I. (2002). Kuvituksen monet muodot. BTJ Kirjastopalvelut Oy. Helsinki.

Biedermann, H. (1993). Suuri symbolikirja. WSOY. Porvoo.

Brusila, R. (2003). Monenlaisia kuvia. Kuvallisen esittämisen kategorioista. Teoksessa (toim.) Ylimartimo, S. & Brusila, R. (2003). Kuvittaen. Käyttökuvan muotoja, merkityksiä ja mahdollisuuksia. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi.

Franzon, P. & Airola, S. (2006). Surusaappaat. Lasten keskus. Helsinki.

Hatva, A. (1993). Kuvittaminen. Rakennustieto Oy. Helsinki.

Heinimaa, E. (2001). Kuvakirjat lapsen ja aikuisen maailmassa. Teoksessa (toim.) Suojala, M. & Karjalainen, M. (2001). Avaa lastenkirja. Johdatus lastenkirjallisuuden lajeihin ja käyttöön. Lasten Keskus. Helsinki.

Hietala, V. (1993). Kuvien todellisuus. Johdatus kuvallisen kulttuurin ymmärtämiseen ja tulkintaan. Kirjastopalvelu. Helsinki.

Huovinen, A. (2003). Yksi kuva, tuhat sanaa? Satukuvan merkitys lapselle. Teoksessa (toim.) Ylimartimo, S. & Brusila, R. (2003). Kuvittaen. Käyttökuvan muotoja, merkityksiä ja mahdollisuuksia. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi.

Häkkinen, C-L. & Ruuhinen, H. (2009). Symbolit & merkit. Alkuperä ja merkitys. Gummerus. Helsinki.

Kotkavirta, J. (2009). Miksi kuvia on hankala lukea? Teoksessa (toim.) Haaparanta, L., Klemola, T., Kotkavirta, J. & Pihlström, S. (2009). Kuva. Tampereen yliopistopaino. Tampere.

Kupiainen, R. (2007). Voiko kuvaa lukea? Visuaalisen lukutaidon kysymyksiä. Teoksessa (toim.) Rossi, L-M, & Seppä, A. (2007). Tarkemmin katsoen. Visuaalisen kulttuurin lukukirja. Gaudeamus. Helsinki.

Lempiäinen, P. (2002). Kuvien kieli. Vertauskuvat uskossa ja elämässä. WSOY. Helsinki.

Manifold, M. (2007). The healing picture book: an aesthetic of sorrow. Julkaisussa Teacher Librarian. Vol 34, nro 3, (20-26).

Mikkonen, K. (2005). Kuva ja sana. Kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä. Gaudeamus. Helsinki.

Oittinen, R. (2004). Kuvakirja kääntäjän kädessä. Lasten keskus. Helsinki.

Oittinen, R. (2001). Kääntäjä kääntää kuvia. Teoksessa (toim.) Rättyä, K. & Raussi, R. Tutkiva katse kuvakirjaan. BTJ Kirjastopalvelu. Helsinki.

Robberecht, T. & Goossens, P. (suom.) Suonto-van der Meer, S. (2004) Eeva kadonneiden siskojen maassa. Lasten keskus. Helsinki.

Räsänen, M. (2008). Kuvakulttuurit ja integroiva taideopetus. Taideteollinen korkeakoulu. Helsinki.

Seppänen, J. (2006). Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa. Vastapaino. Tampere.

Teckentrup, B. (suom.) Korolainen, T. (2013). Muistojen puu. Lasten keskus. Helsinki.

Tresidder, J. (suom.) Ketola, V-P. (2004). 1001 symbolia. Kuvitettu opas symbolien maailmaan. Karisto. Hämeenlinna.

Veivo, H & Huttunen, T. (1999). Semiotiikka. Merkeistä mieleen ja kulttuuriin. Oy Edita Ab. Helsinki.

Wiseman, A. (2012). Summer's end and sad goodbyes: Children's picture books about death and dying. Julkaisussa Children's Literature in Education, vol 44 (2013), (1-14).

Ylikarjula, S. (2014). Värillä on väliä. Värien symboliikka ja merkityksiä. Katharos. Vantaa.